

МАДАНИЯТ ТААНУУ ИЛИМДЕРИ
КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
CULTUROLOGICAL SCIENCES

Дуйшалиев К.Ш., Корнобаева М.К.

**УЧУРДАГЫ ААЛАМДАШУУ ПРОЦЕССИНДЕГИ КЫРГЫЗСТАНДЫН
 МАДАНИЯТЫ ЖАНА ИСКУССТВОСУ**

Дуйшалиев К.Ш., Корнобаева М.К.

**ИСКУССТВО И КУЛЬТУРА КЫРГЫЗСТАНА В ПРОЦЕССЕ
 ГЛОБАЛИЗАЦИИ**

K.Sh. Duishaliev, M.K. Kornobaeva

**ART AND CULTURE IN KYRGYZSTAN IN THE PROCESS
 OF GLOBALIZATION**

УДК: 008:7

Бул макалада учурдагы ааламдашуу процессиндеги Кыргызстандагы маданият жана искусствонун тарыхтагы өсүшү, өзгөрүлүшү жана анын орду тууралуу баяндалат. Авторлор маданият менен искусство дүйнөнүн бардык өлкөлөрүндө аналогиялык жана кайталануучулук жол менен трансформацияланат деген концепцияны колдошот. Учурда Кыргыз маданиятынын түрдүү тармактарында, театр, кино, эстрада, оозеки профессионалдык салттык музыка жана фольклор чыгармачылыгындагы болгон ийгиликтер жөнүндө сөз болду. Социализмден капитализмге өтүүдөгү искусствонун басып өткөн жолунун социалдык-экономикалык кыйынчылыгы, ошондой эле жаңыдан түзүлгөн мамлекеттин маданий өсүшү кризиске, үзгүлтүктөргө учурап калуусу менен бирге искусствону өз жанындай көргөн маданий ишмерлердин аракетин менен калыптануусу тууралуу жазылды. Салттык музыканын маданияттагы өсүшүндөгү орду, алардын жаш муундарга тартуу, жайылтуу маселеси, маданиятты каржылоодо, мамлекеттик колдоосунун зарылчылыгы өтө муктаждыкта турганы берилди.

Негизги сөздөр: маданият, мамлекет, театр, кино, эстрада, салттуу музыка, тарых.

В этой статье рассматривается процесс глобализации истории изменения, развития и роли кыргызской культуры и искусства. Авторы придерживаются концепции трансформации через аналогии и повтора всемирного искусства и культуры, а также рассматривается современная культура в Кыргызской Республике в областях театра, кино, музыки, фольклора и устной традиции. Переход от социализма к капитализму создал определенные социально-экономические трудности для дальнейшего развития всех отраслей культуры и искусства, что все это привело к кризису только что приобретенному суверенитету республики, которая начала создавать фундамент для дальнейшего развития культуры. В этой научной статье отражен труд настоящих фанатов своего дела, которые по настоящему ценят искусство, которые, несмотря на никакие трудности и разного рода социально-экономические препятствия продолжают свое дело.

Ключевые слова: культура, государство, театр, кино, эстрада, традиционная музыка, история.

This article examines the process of globalization of the history of change, development and the role of Kyrgyz culture and art. The authors adhere to the concept of transformation through analogy and the repetition of world art and culture, as well as the contemporary culture of the Kyrgyz Republic in the fields of theater, cinema, music, folklore and oral tradition. The transition from socialism to capitalism created certain socioeconomic difficulties for the further development of all branches of culture and art, which all led to a crisis that had just come to the sovereignty of the republic that had come into being, and which laid the foundation for the further development of culture. This article reflects the work of true fans of their work, who really appreciate the art, which, despite any difficulties, and various socio-economic obstacles continues its business.

Key words: culture, state, theater, cinema, variety, traditional music, history.

Азыркы учурдагы тарыхтын кийинки мезгилинде биздин республиканын социалдык-маданий турмушунда олуттуу өзгөрүүлөр болду. Бул деген Кыргызстандагы коомдук-тарыхый өзгөрүүлөргө дуушар болгон узундугу жагынан алганда чакан, кыска мезгил жөнүндө айтылып жатат. Ооба Советтер Союзу кыйрады. Социализмден Капитализмге чукул бурулуш болду. Анын кесепетинен социалдык-экономикалык турмуштун бардык тармактарында, анын ичинде маданиятта жана искусстводо системалуу үзгүлтүктөр келип чыкты. Ушул күтүлбөстүк жагдайда пайда болгон үзгүлтүктөр башталганда маданий журтчулук, жалпы эл сыяктуу эле материалдык жакырчылакка батуу менен бирге руханий депрессияга учурагандай болду.

1990-жылга чейин Кыргызстандын маданияты Советтик маданияттын составдык бөлүгү болгондуктан Совет мамлекети жүргүзгөн маданий саясатка толук баш ийип, ага көз каранды болчу. Ал эми республикабыз өз тагдырын өзү чечүү мүмкүнчүлүгүн алып

тынчтык жол менен мамлекеттик Суверенитетке ээ болуп өз алдынча көз карандысыз өнүгүү жолуна түшү.

Өз алдынчалуу, көз каранды эмес өнүгүү процесси кыйын жана татаал жагдайларда башталды. Жаңыдан түзүлгөн мамлекеттик системадагы маданияттын максаттары, милдет-жоболору бүдөмүк, түшүнүксүз эле. Үзгүлтүктөрдөн келип чыккан өлкөбүздүн маданиятында, айрыкча искусство тармагында хаос, баш-аламандык болуп ар ким эмне кылаарын билбей, кесибин таштап башка жумушка өткөн күндү санап калды. Бирок искусствону өз жанындай көргөн кесипкөйлөр туруктуу иштешти. Алар турмуштук кыйынчылыктарды жеңди, кыйынчылыктарды баш ийдирди.

Маданиятты капиталисттик форма менен башкарууну чанда эле бирөөлөр билбесе, коомдук көпчүлүк көрө элек болчу. Маданият ишмерлери, мамлекетти башкарган кызматкерлер сыяктуу эле дендароо абалда калышты.

Эгемендүү республикабызда жаңы маданият куруу иштерин байкап көрүү жана катаа кетируү ыкма-метод менен башталды, маданиятты коммерциялаштыруу процесси менен коштолгон. Бирок ал мурунку совет коомунун дүйнө таамынына жана тартип-установкаларына ачык эле карама-каршы келди. Анткени алардын мыйзам ченемдерине ылайык маданият менен искусство толук мамлекеттик бюджеттин эсебинен каржыланган эле, ал эми жеке менчик сектор: гранттар, спонсорлор, меценаттар институттары таптакыр колдонулган эмес. Бирок коммерциализациялоо процесси да, маданият жана искусствонун объектилерин менчиктештирүү процесси да маданият менен искусствосу Кыргызстандын мурунку жетишкендиктерин толук жоюп салуу абалына келе алган эмес. Ошентсе да, терс көрүнүштөр маданий турмуштун айрым аспектилерин бузуп коюуга жетишип, азыркы көркөм чыгармачылыктын кээ бир түрлөрүнүн өнүгүшүн басаңдатты. Буга мисал катары айта кетүүчү нерсе азыркы мезгилде классикалык опера искусствосундагы жаңы кыргыз улуттук опера чыгарма жазылбай, жазылса да театрда коюуга бюджеттен каражат бөлүнбөй совет доорундагы эски постановкалардын бурмаланып кайталанып жатышы классикалык музыка маданиятынын күйөрмандарын кызыктырбай калууда.

Ушул макалынын темасына байланышкан эки суроону коюп, аларга жооп айтууга аракет кылабыз 1-суроо: азыркы Кыргызстан деген эмне? Кыскача айтсак, азыркы Кыргызстан – бул өзүнө таандык жагымдуу, же жагымсыз, күчтүү жана күчсүз жактары бар Эгемендүү Кыргыз Республика. Анын демократиялуулук сапаты чет элдик жана ички эксперттердин репутациялык аныктамасы далилдегендей Кыргызстан – бул “демократиялык арал” болду. Ошондой эле ачык, эркин айтууга, чындык, акыйкаттык үчүн күрөшүүгө коркпостон киришүү, улуу кишилерди сыйлап урматтоону жакташат. Бирок, тилеке каршы Кыргызстандын экономикасы, өнөр жайы, айыл чарбасы азыркы кезде начар абалда.

2-суроо: азыркы Кыргызстандын маданияты менен искусствосу кандай? Жогоруда коюлган суроолор мазмуну жагынан бири-бири менен тыгыз байланыштуу жана алар маданий турмуштагы реалдуу жагдайларды иликтөөнүн негизинде келип чыккан жыйынтыктарды бекитүү үчүн далилдүү изилдөөчүлүк аракеттер, аргументтер талап кылынат.

Коюлган суроолорго жооп издөөдө алдын ала азыркы дүйнөлүк маданияттын жалпы түшүнүгү тууралуу айта кетүү оң. Анткени жалпы маданият ар башка этникалык маданият үчүн, бүткүл дүйнөнүн көпчүлүк өлкөлөрүндө улуттук маданият менен искусствонун калыптанышы, өнүгүшү үчүн базалык же методикалык негиз болуп бере алат. Бул бир жагынан. Экинчи жагынан ушул макалынын темасын ачып бериш үчүн дүйнөлүк маданият менен искусствону түзүү жана өнүктүрүүнүн тарыхый концепциясын билүү зарыл экени анык, себеби, Кыргызстан XIX кылымдын аягында жана XX кылымдын башында Орусия аркылуу европалык жана азиялык маданий багыт, башкача айтканда батыштык-чыгыштык кошмо формадагы багыт алууну көздөдү.

Эми азыркы жалпы маданият жөнүндө жана ал Кыргызстандын маданияты менен искусствосунда кандай рол ойноп жаткандыгы жөнүндө айталы. Биздин оюбузча азыркы жалпы маданият – бул бүткүл дүйнөнүн ар башка бөлүктөрүндө бардык элдердин, улуттардын пайдасына иштеп жаткан алдыңкы прогрессивдүү адамдардын чыгармачылыгы менен жетишилген жана ишке ашырылган маданият менен искусствонун бардык түрлөрүн жана типтерин, жанрларын, формаларын, жактарын жана аспектилерин камтыйт жана камтый алат.

Кыргыз Республикасынын маданияты менен искусствосу үчүн дүйнөлүк маданият, биринчиден, методологиялык роль ойноодо, анткени маданий процесстер менен окуялардын жаңылануусуна көрсөтүүчү жана үлгүлүү ориентир болду. Экинчиден, прогрессивдүү роль ойноп өзүнүн жанр, формалары боюнча ар кандай экендигин тастыктады, үчүнчүдөн, маданият менен искусстводогу азыркы мезгилде топтолгон тажрыйбаларды эффективдүү пайдаланууда максат-милдет койуу боюнча алдыга кеткендеги менен функционалдык роль ойноду. Эл аралык өнүктөн караганда азыркы дүйнөлүк маданият – бул элдер менен улуттар жана алардын өкүлдөрү тарабынан жаралып бүткүл адамзатка тиешелүү болгон маданият. Андыктан анын баалуулуктары жана маанилүү жетишкендиктери жалпы гуманитардык, ааламдашуучулук мүнөзгө ээ болууда. Ал бүткүл адамзаттын мүлкү болгондуктан адамдардын этносунан, расасына, улутуна көз каранды эмес.

Кыргызстандын азыркы маданияты учурдун шартында иштиктүү функциялануучу маданий көрүнүштөрдүн, чыгармачылык жүрүштөрдүн топтолгон жыйындысы болуп саналат. Демек маданият жана искусство мейкиндик-убакыт категориясы жагынан көп функционалдуу, көп образдуу жана белгилүү географиялык, коомдук, улуттук, аймактык (регионалдык) чектери байкалып турат. Кыргызстандын

азыркы маданияты кыргыздын, орустун, өзбектин, украиндин, уйгурдун, немецтин, дунгандын, казактын, түрктүн, чечендин, татардын курдун ж.б. элдердин алкагындагы этникалык-улуттук көп составдуу жана көп түстүү, ар башка маанисин сактаган этностор аралык маданий баалуулуктар болуп эсептелет.

Республиканын Улуттук статкомитетинин эсеби боюнча бизде 23 улуттардын диаспору бар, алардын баары өзүнүн этникалык идентивдүүлүгүн, маданий салттарын сакташат. Кыргыз Республикасынын Конституциясы менен ар бир этностун маданий тең укуктары бекитилген. Ар бир улут бардык коомдук, массалык майрамдарда эл чогулган жерлерде өзүлөрүнүн каада-салтын, чыгармачылыгынын бардык түрлөрү: ырларында, бийлеринде, кийимдерде, музыкалык аспаптарында, тамак-аштарында көрсөтө алат.

Азыркы Кыргызстандын көп улуттуу маданияты ар бир этностун маданий салттары, жашоо-тиричилиги боюнча өзгөчө идентивтүүлүгүнүн сакталышы жана өсүш принциптерине негизделген жана чыгармачылыктын, динге ишенүүчүлүктүн, маданий мурастын маселелерине жасалган мамлекеттик саясаттын демократиялуулугун күбөлөп турат. Мындан анын эң башкы мүнөз-маңызын: гумандуулугун, адамды сүйүүсүн, жакшылык каалоочулугун көрүүгө болот. Бул деген Кыргызстандын маданий саясаты искусстводо республикабызда жашаган бардык элдердин маданий балуулуктарын өз ара урматтоо принциптерине таянгандыгын билдирет.

Кыргыз Республикасынын этносторунун маданияты менен искусствосунун азыркы абалы жана өнүгүшү классикалык философиялык диалектиканын жалпы мыйзам ченемдерине таянып өтмөлүк-уланмалуулук категория аркылуу көркөм жана интеллектуалдык прогресске алып келип социалдык-маданий турмушта эски жана жаңы салттуу жана салттуу эмес чыгармачылык методдорду, ресурстарды бириктирип турат.

Айта кетгичүү нерсе Кыргыз Республикасынын азыркы маданияты жөнүндөгү маселени изилдөө үчүн ушул макалда колдонулган методология жүйөлүү десек болчудай, анткени дүйнөлүк маданият жана анын жалпы стратегиялык жана тактикалык-функционалдык жол менен өнүгүшү Кыргызстан үчүн, башка Советтен кийинки мейкендиктеги республикалардагыдай эле, чыгармачылык багыттардын көркөм өнөрчүлүктө: музыкада, адабиятта, кинодо, театрда, сүрөттө, архитектурада, дизайнда, кол өнөрчүлүктө эң башкы парадигма жана стратегия болуп берет.

Дүйнөлүк маданияттын тарыхында көркөм чыгармалар аналогиялык жана окшоштук мыйзамдар менен жаралат, анын ичинен бирөөлөрү эртерээк пайда болсо, башкалары кечирээк пайда болот. Ушундай эле себеп менен улуттук маданияттар жана алардын кээ бир түрлөрү бири-биринен тарыхый жашы боюнча жана өркүндөшүнүн даражасы боюнча айырмаланат. Башка тарыхый мыйзам ченемдүүлүккө ылайык дүйнөдө же анын ичине кирген бөлүкчө-

лөрүндө маданияттын өнүгүү даражасы өзүнчө инсандардын жана инсандар тобунун чыгармачылык жетишкендиктери менен аныкталат. Ал чыгармачылык жетишкендиктер ошол инсандардын дүйнөлүк маданиятка кошкон өзгөчө салымы болуп эсептелет. Булар дүйнөдөгү тарыхый-коомдук көркөм-эстетикалык системасы катары маданият менен искусствонун универсалдык өзгөчөлүгүнүн көрүнүшүн айгинелейт.

Бүткүл дүйнөгө тараган баатырдык эпосту мисалга алалы. Дүйнөлүк салттуу эпос же дастан жанры байыркы Месопотамиянын Шумер уруусунда (община) пайда болгон Гельгамеш жөнүндө чыккан эпосу аналогиялык жол менен ушуга окшогон баатырдык эпосун жаратуунун үлгүсү катары башка улуттук маданияттарга тарап кеткен. Адамдын сөлөкөтү көрсөтүлүп жасалган, скульптуралык фигура, мисалы байыркы Египет фараону Сутартинес дагы жогорудагыдай аналогиялык ыкма менен жаралып башка өлкөлөрдө табылган. Байыркы кылдуу музыкалык аспаптар, мисалы лира менен кифара, эң башында Чыгыш өлкөлөрдө пайда болуп бара-бара Европа континентине трансформация жолу менен тараган.

Эгер азыркы Кыргызстандын турмушунан мисал алып карай турган болсок музыка маданиятында Батыштан Орусия аркылуу келип өлкөбүздүн учурдагы искусствосунун бир олуттуу бөлүмүнө айланган эстрадалык жанр эске түшөт. Батыштын эстрадалык оюн-зоок шоу маданияты өз маалында массалык маданият катары пайда болуп кийин дүйнөнүн көптөгөн аймактарын камтыды жана өзүнүн күчтүү энергетикалык мүнөздүүлүгү менен кеңири эл катарларын бириктирүүчү күч катары өзүнө багындырды. Эстрадалык жеңил музыка адамдардын, айрыкча жаштардын психикасына жана энергиялык пульсуна өзүнүн эркин мүнөз, жалындалган температура менен эмоциналдуу таасир берүү жөндөмдүүлүгүн көрсөттү.

Батыштан Орусияга, андан соң Борбордук Азия республикаларына тараган эстрадалык маданият дүйнөдө, өнүгүү жолундагы өлкөлөрдө жана континенттерде маданий баалуулуктар аналогиялык жана өзгөртүлүп кайталоочулук жол менен жүргүзүлгөн маданий өз ара байланыштар жөнүндөгү диалектикалык кыймыл-аракеттердин күчүн тастыктап койду. Кыргызстандын театрдык, кинематографиялык турмушуна кайрылсак XX кылымда алгачкы жолу пайда болгон театр искусствосу жана анын архитектуралык курулмалары, драмалык жана спектаклдердин музыкалык коюлуусундагы артистердин сахнада жүрүүсү, ойноо кыймылдары ж.б. байыркы грек-римдик антикалык театрдын жалпы принциптерин аналогиялык, кайталоочулук ыкмалар менен ишке ашырылган.

Кыргызстандын азыркы маданиятында маанилүү орунду кино искусствосу ээлеп турат. Мурун ал Орусиянын колдоосу менен жигердүү экономикалык, чыгармачылык жардам алып турган. Бизде мыкты кино ишмерлер Муратбек Рыскулов, Сүймөнкул Чокморов, Сабира Күмүшалиева ж.б. ондонгон зал-

кар кино актерлор чыккан. Москвада, Ленинграда эң сонун кино билим алып кино режиссерлор дүйнөлүк стандарттын деңгээлиндеги шедеврлерди тартышып Чынгыз Айтматовдун образдарын экранга алып чыгып “Кыргыздын чудосу” деген атка татыктуу болушкан. Төлөмүш Океевдин “Бакайдын жайыты”, “Ак илбирстин тукуму”, Болот Шамшиевдин “Ак параход”, “Төө ашууда”, Дооронбек Садырбаевдин “Кайран эл” фильмдери улуттук кино классикасы болду. Азыркы кино искусстводо чыгармачылык тыныгуудан кийин кыска метраждык жана кең метраждык фильмдерден алдыга жылышы байкалууда. Алардын ичинде көркөмдүк-идеялык масштабы жана режиссерлук чечмеленишинин чеберчилиги жагынан Садык Шернияздын “Курманжан датка” тарыхый фильми айырмаланды. Ал 2017-жылы Кыргыз Республикасынын Токтогул атындагы Мамлекеттик сыйлыгына татыктуу болду.

Кыргызстандын улуттук маданияты менен искусствосунда салттуу музыка жана фольклор бөтөнчө баалуулукка ээ. Ал адамдын жан дүйнөсүнүн интонациялык-аваздык (үндүк) искусствосу аркылуу образ берүү-билгизүү үчүн колдонулган ыр жана аспаптык чыгармалардан турат. Элдик чыгармалардын салттуулугу алардын тарыхый маңыздуулугу көркөм кооздугу жана келип чыгыш себептери менен аныкталат эмеспи. Этностун же улуттун салттуу ырлары менен күүлөрү алардын чыгармачылык мүдөөсүн жана көркөм эстетикалык көз карашын чагылдырып турат.

Бир менен күүлөрдөн куралган кыргыздын салттуу музыкасы эң байыркыдан азыркыга чейин бир нече мезгилдерди басып келди. Тарыхый түрдө ал негизинен бири-бири менен узундук жактан көп айырмаланган үч мезгилге бөлүнөт. Биринчиден, Октябрь Революциясына чейинки мезгил эволюциялык болуп мүнөздөлөт, анткени ал өтө эле узак убакытты камтыган жай жүргөн. Экинчиден, октябрдан кийинки кыскараак, 70 жылдык жогорку динамикалуу, бирок тартыш идеологиялуу мезгил. Бул мезгилде маданият менен искусство экономика жактан совет мамлекетинин маданий саясаты каржылачу. Үчүнчүдөн советтен кийинки 25 жылдык Эгемендүү Кыргызстандын маданияты менен искусствосу идеология жактан эркин көз карандысыз мезгил болгону менен, бирок, мамлекет жактан финансылык каржылоо, жардам берүү анча жакшы болбой калды.

Ар бир улут же мамлекет тарыхта өзүнүн эволюциялык өнүгүшүндө тигил же бул кырдаалдарды башынан өткөрөт. Этностун маданий тарыхый өсүп-өнүгүшүнүн мүнөздөлүшү: толкун, секирик, түз сызык сымал болушу мүмкүн. Себеби, тарыхтын кайсыл мезгилинде кандай коомдук система жана маданияттын кандай башкаруу формасы басымдуулук

кылгандыгына көз каранды экен. Кыргызстандын маданияты менен искусствосунун ал-абалына изилдөө жүргүзгөндө кээ бир жанрлардын өркүндөшү көбүрөөк, айрым жанрлардын өсүшү азыраак көрүнөт. Мисалы, салттык музыка азыркы эгемендүү мезгилде европалык академиялык типтеги опера, балет, симфониялык жанрларга караганда көп басымдуу өнүгүүгө дуушар болгондугу байкалууда. Анткени, салттуу музыка элдин каны, жаны менен жаралып, дене-боюнун тереңине сиңген, көркөм ой-сезим экен.

Акыркы он жылдык мөөнөттө салттуу музыканын жанрларында жигердүү кыймыл, иш-аракеттер көрүндү. Айрыкча эл ырчыларынын, акынчылыктын, манасчылыктын, комузчулуктун, ж.б. аспапчылыктын чыгармачылыгы өстү. Өзгөчө прогресс элдик аспаптарда ойноонун ансамблдик топторунда болду. “Манас” эпосунда эскертилип аттары айтылып жүргөн аспаптар кайрадан жасалды. Ачык-айкын алдыга жылыштар Манас, дастан айтуу, “Айтыш” жанрларында көрүндү.

1994-жылы Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши өзүнүн токтому менен 25-апрелди “Салттуу музыка жана фольклордун күнү” деп атайын бекитти.

Ушунун баары Эгемен жылдарда башталып бүгүнкү күнү чоң уюшкандык жана чыгармачылык жетишкендиктерге көркөм институционалдык уюм “Салттык музыка жана фольклор” коому жана Фонду Маданият, маалымат жана туризм министрлиги менен бирге “Салттык музыка жана фольклор жумалыгы” өткөрүлдү. Анда ар түрдүү жанрлар боюнча конкуруска жаш таланттар катышып, алдыңкы байгелерге татыктуу болушту. Ошентип, фольклордун жана оозеки профессионалдык музыканын гүлдөп өсүшүн дагы бир жолу көрсөтүп, ачыктады.

Мында демилгечи катары Роза Аманова - Кыргыз Республикасынын Эл артисти жана ал эми илимий жактан Улуттук Илимдер Академиясынын вице-президенти О.А.Тогузаков, К.Ш. Дюшалиев – искусство таануу илимдеринин доктору, профессор, уюштуруучулук жактан, Ж. Курмангалиев КР Маданият, маалымат жана туризм министрлигинин жооптуу кызматкери өтө жигердүүлүк менен профессионалдык деңгээлде иш алып барды жана көптөгөн колдоочулардын, чыгармачыл адамдардын ролдору зор болду.

Адабияттар:

1. Койчуев Т. Академия НАН КР. Размышления на волнующие проблемы. - Б., 2015.
2. Цирк дүйнөсүнүн дүйсөнү. Маек, макалалар. Түзгөн Кожогелди Култегин. - Б., 2008.
3. Аманова Р. Кыргызская народно-профессиональная песенная традиция. - Б., 2018.

Рецензент: к.пед.н. Абышев К.Н.